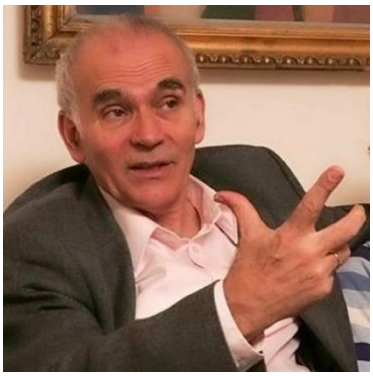

Kenyeres Zoltán

Gömöri Györgytől Békássy Ferenchez

Gömöri György: Rózsalovaglás; Magyar „apostol” Angliában

Békássy Ferenc Angliában járt iskolába, ősi magyar nemesi család sarja volt, Cambridge-ben a King’s College-ban tanult történelem szakon, ismeretségbe került az angol szellemi elittel, későbbi világhírűvé lett írókkal, tudósokkal kötött barátságot, verseket írt, és amikor 1914-ben kitört a világháború, úgy érezte, hívja a haza, kötelezi ősei hagyománya, hazatért, huszártiszt lett, és a legelső ütközetek egyikében elesett. Huszonkét évet élt. Itthon Babits Mihály siratta el a Nyugatban, Kosztolányi Dezső, Tóth Árpád emlékezett meg róla, és azóta is sokan emlegették, de inkább csak a végzetéről tudtak, írásait, verseit kevesen ismerték. 2018-ban Weiner Sennyey Tibor összegyűjtötte műveit, 2020-ban pedig Gömöri György egy szép kis kötetben jelentette meg a róla szóló írásait és az emlékére írott verseit.

*

Gömöri Györgyöt 1969 őszén ismertem meg Londonban, úgy emlékszem, Siklós István vitt el hozzá, mint ahogy az ő révén ismerkedtem meg Sárközi Mátyással is. Ők vittek tovább Cs. Szabó Lászlóhoz, Szabó Zoltánhoz, s akkor ismerkedtem meg Határ Győzővel, akinek hatalmas *Golghelóghi*ja törte az utat Tandori és Esterházy előtt. Gömörinek akkor már a hetedik könyve jelent meg, három verseskönyve mellett tanulmányok, szerkesztések a magyar és lengyel irodalom köréből. Polonistának indult, magyar–lengyel szakon kezdte el az egyetemet még Budapesten, aztán Angliában, Amerikában folytatta és végezte be tanulmányait, hogy később a legnagyobb angol és amerikai egyetemeknek legyen előadója, oktatója, tanára. S azóta, hogy először találkoztam vele, megjelent még vagy harminc-negyven könyve, írt könyvtanulmányt a lengyel Cyprian Norwidről, a 16–17. századi magyar–angol kapcsolatokról, az erdélyi irodalomról, a 20. századi magyar költészetről, a lengyel összehasonlító irodalomtörténetről és még sok másról, s időről időre megjelentek új és új verseskönyvei. Mindemellett azok közé tartozik, akik az elmúlt fél évszázadban a legtöbbet tettek a magyar irodalom és kultúra megismertetése érdekében az angol nyelvű világban. Fordított József Attilát, Radnótit, Pilinszkyt, Nagy Lászlót, Petri

Györgyöt. És, ne feledjem, szemlézi a mai napig a megjelenő magyar irodalmat különböző angol lapokban, folyóiratokban. Úgy gondolom, a kortárs magyar irodalomban az egyik leggazdagabb életmű az övé.

*

Az emigráns irodalom hosszú ideig tiltott gyümölcs volt itthon, és csak 1981-ben jelent meg az első bemutatkozó válogatás a világban 1948 és 1956 után szerteszóródott magyar írók verseiből. *Vándorének* volt a címe, és Béládi Miklós állította össze. Az írók születési rendjében haladt, az 1905-ben született Cs. Szabó Lászlóval kezdődött (aki Babits és Halász Gábor mellett a Nyugat-korszak legjelentősebb esszéírói közé tartozott, fogalom volt a neve, de versíróként, enyhén szólva, kevésbé emlékezetes), aztán az 1914-es Határ Győzővel folytatódott, és az 1943-ban született Dedinszky Erikával fejeződött be. Közülük heten voltak 1934-esek, ők betűrendben követték egymást, András Sándor, Bujdosó Alpár, Gömöri György, Kabdebó Tamás, Máté Imre, Nagy Pál és Thinsz Géza. Gömörinek tizenhét versét válogatta be a kötetbe Béládi, jó szemmel, köztük olyanokat, mint a *Levél hanyatló birodalomból*, *A hagymaféreg*, *Abda*, amelyek máig a legjobb versei közé tartoznak.

Ugyancsak 1981-ben jelent meg Béládi Miklósnak egy tanulmánykötete is *Válaszutak* címmel, és ebben szerepelt egy áttekintő írás a nyugati magyar irodalomról, amely legalábbis idehaza elsőnek térképezte fel az emigrációs irodalom csoportjait, nemzedékeit, szerveződéseit, folyóiratait. A tanulmány eredetileg az akadémiai irodalomtörténeti kézikönyv új folyamának, a szakmai berkekben „Sóskának" nevezett kötetsorozat részére készült, ahol bevezetője lett a nyugati irodalommal foglalkozó kötetrésznek. Ezt a kötetrészt Rónay László és Pomogáts Béla egészítették ki egy terjedelmes portrésorozattal, és ebben lett olvasható Gömöri György költészetének első hazai, hogy úgy mondjam, „tudományos" értékelése. Egy felvillantó gyorsfénykép. Ez is 1981-ben történt. „Költészete klasszikus tradíciókon nevelkedett, az avantgarde megújuló hullámverése idején szinte kihívó módon őrzi a vers hagyományos logikáját és érzelmi karakterét, érzékletes szóképeit és pontos nyelvi ritmusát. Mintaképei Kosztolányi Dezső és Radnóti, de tanult József Attilától és Nagy Lászlótól is."

Sok minden kimaradt ebből az – egyébként jóindulatú – néhány sorból. Kimaradt az „Újhold". Pedig nemzedékének (nemzedékem költőinek) pályaindulásától máig tartóan jellegadó vonása az, hogy átmentek-e az újholdas iskolán, vagy nem. Vannak, akik közvetlenül a Nyugat harmadik nemzedékéhez kapcsolódtak, és onnan indultak tovább, mint Takács Zsuzsa és Várady Szabolcs, aki Vas István nyomdokain haladva alakította

ki költői egyéniségét, vagy Ágh István, aki az Erdélyi József által megújított népköltészet alaphangú költői irányt vitte-változtatta tovább, mint a bátyja vagy Juhász Ferenc, Simon István, Csoóri Sándor és még többen. (Erdélyi József, minden későbbi megnyilatkozása ellenére, mint Illés Endre mondta egyszer nekem, az *Ibolyalevél*től *Az utolsó királysas*ig a legjelentősebb költők közé tartozott.) És Nyerges Andrástól Baranyi Ferencig, és tovább Oravecz Imréig, mind külön élet, külön költői világ, nem lehet gleichschaltolni őket. Gömöri Györgynek, akárcsak Orbán Ottónak és Tandori Dezsőnek, meghatározó élménye volt a „jelzőfukar alulfogalmazás" poétikai ideálja. Tandori egyszeriben ledobta magáról és radikalizálta ezt a hagyományt, ő úgy került ki Nemes Nagyék, Pilinszkyék vonzásköréből, hogy második kötetében már valami egészen más és egészen új szókinccsel, mondatalkotással, formavilággal lépett elő. Ady óta nem volt ilyen megdöbbentően új hang a magyar költészetben. Orbán Ottó megküzdve, küszködve, lelki gyötrelmekkel indult el a saját útján, Gömöri látszólag könnyen, magabiztosan haladt tovább, de neki az első kötete után már ott volt karnyújtásnyira Audenék hatalmas versvilága, akik már évtizedekkel korábban megtanulták, hogyan lehet hang nélkül hangot adni, dallam nélkül dallamot kottázni, forma nélkül formát építeni, és kevés szóval akár bőbeszédűnek is lenni.

Grendel Lajos a „férfiasan kemény melankóliát" tartotta Gömöri jellegadó vonásának a 2019-ben megjelent irodalomtörténetében. Ha a melankóliát a görög szó eredeti értelmében fordítjuk le, és azt mondjuk, hogy *melasz kholé*, fekete epe, akkor a lehető legtávolabb járunk Gömöri verseitől, de ha úgy értjük, hogy tűnődés, tűnődő szertenézés a világban, akkor kezdjük megérteni, amit mond. Nem is mond, hanem kifejez. Ez az a dísztelen, tömör alap, amit az Újholdból magával vitt. Ez fordul át néha a szelíd tűnődésből kemény kijelentéssé. De akkor is visszafogott indulattal, úgy, hogy precíz megmunkálással lehánt minden érzelmi héjat a szavakról, ami aztán az olvasóban fokozottan visszaépül. Ilyen például az *Iwo Dzsima*, az amerikai bombáktól agyonpusztított japán szigetről szóló vers – egyike a legszebb magyar háborúellenes verseknek. Vagy ilyen az *Abda*, amely a legszebb holokausztversek közé tartozik.

A *Levél hanyatló birodalomból* című kötete még Münchenben jelent meg 1976-ban. Az egy évvel később Budapesten nekem dedikált példányban tollal kijavított egy betűhibát. (Több szedési hiba is van a kötetben, de ezt az egyet kijavította.) Magyarban is használjuk az *ármádia* szót, mindenki ismeri. De történelemből ismert nagy spanyol hadsereg nem „armadia", hanem csak Armada. Nincs „i". Ezt javította ki 1977-ben. Csakhogy ugyanúgy, mint Madáchnál az az „i" ott, azon a helyen többet jelentett egy

betűnél. Általános műveltség? Az nem számít. Annál fontosabb, hogy az a tévesen beletoldott „i", az a felesleges „i" elrontotta a ritmust. Azt ki kellett onnan venni.

A vers címe: *A végső dolgok…* Az első három sor a kötet megjelenésében a következő:

> *A végső dolgok kimondatlan maradnak –*
> *tudatunk mélyén fekszenek mint a spanyol*
> *Ármádia kincsei, Hírt róluk*

A természetes ritmusérzék azt diktálja, hogy az első sor két ritmusegységből áll (A végső dolgok) (kimondatlan maradnak). A második sor és a harmadik sor első fele enjambement-nal átfolyik egymásba: (tudatunk mélyén) (fekszenek) (mint a spanyol Ármáda) (kincsei) Itt bizony nincs helye az „i"-nek, ezt minden magyar anyanyelvű olvasó érzi.

Egy regényoldalnak nincsen vizuális jelentése, akármilyen formátumba lehet tördelni, ugyanazt jelenti. Ezzel szemben a vers mindig vizuális, és itt nem is a „vizuális versek", „képversek" műfajáról beszélek. Gömöri mondatalkotását az jellemzi, hogy legtöbbször minden retorizáltságtól mentes, egyszerű, pontosabban szólva egyszerűnek látszó beszédmondatokat fogalmaz meg, és ezeket hosszabb-rövidebb verssorokba tördeli. Ritkán alkalmaz rímeket, és ha igen, azok sem csengenek-bonganak, hogy versről van szó, arra legtöbbször a verssorokba tördelés figyelmeztet. Az elgondolt ritmuskompozíció azonban mindent félretol, és szigorúan érvényesül. A sorképzés, mint fentebb láttuk, gyakran nem a ritmus kihangzását segíti, hanem éppenséggel elrejti a ritmust mint a zene alapelemét, és az csak bennünk jön létre, olvasás közben. De ott létrejön.

*

Irodalomtörténetet nem lehet politikai államhatárok szerint írni. Pedig nálunk ez történt, és még mindig ez történik. Először Várkonyi Nándor szeletelte fel a modern magyar irodalmat 1929-ben aszerint, hogy a csonka hazában vagy az új határok túlsó oldalán írták-e az írók, és ettől kezdve minden összefoglaló, minden áttekintő munka hasonlóképpen járt el Pintér Jenőn és Farkas Gyulán át Szerb Antalig, és tovább az 1966–1981-es akadémiai kézikönyvekig. Illyés Gyula szép kifejezést talált erre az elkülönítő egybefoglalásra: ötágú síp. Ebből az ötből az emigráns irodalmat, a nyugati irodalmat tekintették az ötödiknek. A falak leomlása után azonban ennek az ötödik ágnak a megkülönböztetése mindenképpen értelmét vesztette. Gömöri György járt itthon korábban is, most pedig annyi lakása lehet „jó Budában", amennyit az angol pénztárcája megenged. Most már nem Bakucz József és Thinsz Géza társaságában kellene írni róla, hanem

Orbán Ottó és Takács Zsuzsa körében kell megkeresni a helyét, mint ahogy Bakucz és Thinsz is menekültügyi megkülönböztetéstől függetlenül folyamatosan ide tartoznak: mégpedig első verseiktől kezdve. Ma már úgy kell irodalomtörténetet írni, hogy a nevük ne egy valamilyen című záró fejezetben, ne adj' isten, külön kötetben szerepeljen, hanem a törzsanyagban, természetes irodalomtörténeti helyükön szólaljanak meg mindazok, akik bárhol élnek, és magyar nyelven teremtenek szépirodalmat. Nem úgy, ahogy a síp ágai elágaznak, hanem úgy, ahogy a hegedű húrjai egy törzsön futnak.

Továbbmegyek. A másik három sípot is át kellene hangolni. Itt nálunk van ugyan egy újonnan épült szögesdrótszakasz, de ezzel együtt a határok már régen megszűntek, és virtuálisan tulajdonképpen soha nem is léteztek. Csak politikai és ideológiai szándék tette, hogy úgy látszott, az erdélyi író erdélyisége másnemű, mint a dunántúli író dunántúlisága. A tétje bizonyosan más volt, a nyelv életben maradásának egyik záloga lett, de irodalmának mélyrétegei azelőtt is és akkor is összeértek és egybefonódtak határokon innen és túl: esztétikailag-irodalmilag nem lehet és tulajdonképpen soha nem is lehetett volna különválasztani őket. Most harminc éve pedig igazán elérkezett az ideje, hogy ne igazgatástörténeti határok szerint, hanem irányok, struktúrák, formasajátosságok, esztétikai célvállalások szerint tárgyaljunk mindenkit, aki magyar nyelven ír, és ezzel a magyar irodalmat építi. Annál is inkább, mivel az immár több évtizedes informatikai forradalom olyan, a földrajzi-politikai határokon átnyúló globális kultúrát hozott létre, ami eddig soha nem látott egyidejűségeket teremtett az ún. világirodalom és a nemzeti irodalmak között. Lehet, hogy a politikai Európát a közeljövőben újnacionalista szeparatizmusok fogják feldarabolni, de ezt a szellemi átjárhatóságot és együtthaladást már nem lehet megszüntetni.

*

Rózsalovaglás: ezzel a címmel jelent meg 2014-ben Gömöri György egyik legszebb verseskötete Pécsett. *A rózsalovag* Richard Strauss zenés játéka, Hofmannsthal szövegkönyve. Az elszegényedett, potrohos báró eljegyzésül ezüstrózsát küld a gazdag hadiszállító leányának, a csinos kislány beleszeret a küldöncbe, akit Octaviannak hívnak, és amikor nem küldönc és nem rózsalovag, akkor fess, jóképű ifjú gróf. Kedves vagy inkább kedélyes vígjáték, ahol a késő romantikus akkordokon már áthangzanak a 20. század új dallamai. 1911-ben mutatták be Drezdában,

de nem nagynémet harsogás, hanem könnyed bécsies hangzás, az énekeseket próbára tevő, jó nehéz áriákkal. A háború előtti utolsó békeévek, utolsó közös közép-európai nosztalgiánk ideje. Mindazonáltal nem sok köze van Gömöri – egyébként remek – címválasztásához. Azt emeli ki belőle, ami nincs benne, az ezüstrózsáról az ezüstös hajszín jut eszébe, az ifjúság elmúlása, a megöregedés és maga az elmúlás. Ami a kötetben van benne, nem a zenés játék hangulatában, hanem a versek intonációjában. Pici iróniával, ami (itt érdekes módon) nem visszafogja, hanem kiemeli az érzelmi tartalmat.

Most készülök utamra (szűz Octavian)
rózsákkal feldíszített paripán
hogy dulce et decorum? *Ugyan már!*
megyek a sors hívó szavára engedelmesen
míg tél-ezüstbe fagy virágom és fejem

Szirtes Gábor bevezetőjével kezdődik a kötet, utána következnek a ciklusokba rendezett versek. Szirtes szövege állhatott volna a kötet végén is, és akkor utószó lenne a neve. Mi a különbség a bevezető és az utószó között? A bevezető informál és várakozást kelt, az utószó informál és magyaráz. Egy könyv bevezetője hasonlít egy kiállítás megnyitójához: lehet komoly szóval, és lehet akár humorosan is előadni, de egy csepp ünnepélyesség mindig van benne, ezt már pusztán a megszólalás helye, az „elő-hely" kölcsönzi. Az utószóban nincs ilyen. És Gömöri György kötetének sok tónusa és sok modulációja van, de az ünnepélyesség távolabb áll tőle, mint Makó Jeruzsálemtől. De nem áll távol az, ami az Ady utáni költészet alapproblémáját jelentette: a személyesség. Gömöri személyes verseket ír, és legkisebb jelét sem adja annak, hogy a versben megjelenő Én ne lenne azonos ő magával, aki a verset írja. Pontosabban szólva, az olvasó ezúttal nem követ el hibát, ha mellőzi a mai irodalomtörténet egyik szörnyszavát, és nem a vers beszélőjeként említi a versben megszólaló egyes szám első személyt.

A tárgyiasságokat megelőző szubjektív Én uralmát a költészetben paroxizmusig vitte a romantika. Ennek a remekműveket teremtő líratörténeti folyamatnak volt nagy, világnagy lezárója Ady. Immár évszázdos tévedés vele kezdeni a lírai modernséget. Ady az európai romantika utolsó nagy költője. A lírai modernség nálunk nem vele, hanem Babitscsal kezdődött, amikor azt írta: „csak én bírok versemnek hőse lenni". Az elhúzódó és sok szakaszból álló romantika azzal ért véget, és azzal kezdődött új korszak, hogy kérdések alá került az Én. Előbb a pszichológiában, aztán a kognitív tudományokban, végül a nyelvészetben. A kritika és az irodalomtörténet előbb arra hívta fel az olvasókat, hogy

tegyenek különbséget a költő személye és a vers személyessége között. Arra figyeljenek, hogy milyen bonyolult kapcsolat van a kettő között, hogyan válik láthatóvá ez a kapcsolat, ami csak kapcsolat és nem azonosság. Később azt mondták, úgy kell verset olvasni, hogy a verset író személyt zárójelbe tesszük. Mintha ott se lenne, csak arra figyeljünk, hogyan épül fel, és hogyan inkarnálódik a versbeli személyiség. Végül, a legutóbbi időkben mindezt a belátást félresöpörték, mondván, nem kell bonyolítani a dolgokat, nem kell sokat vacakolni a személyiség kérdésével, az Én – ne misztifikáljuk – pusztán a mondat alanya. Egy mondatrész. Ezek után akár vissza is lehet térni a kezdetekhez. A verset a költő írja. Az egyik alanyeset a másikat. És ezt lehet átélhetően és átéltetően csinálni.

Ilyen kötet a *Rózsalovaglás*. Ódát ír a talphoz, a lábfej alsó feléhez, ami legtávolabb van az agytól, és legközelebb van a földi valósághoz. Az egyik verse így kezdődik: „Nap-mint-nap küldözgeti nekem fáradt / leveleit az ősz." Ez az első másfél sor. Egy kis impresszionizmus a 21. században, véljük. De menten lehűt: „Tele már velük / a küszöb, de néha jut / az előszobába is." A hétköznapiságba visszarántott költőietlen kép, ahogy mai költőtől elvárjuk. Csak semmi költőiség. Ez eddig tehát kitűnő. Nem úgy a folytatás, ami a köznapiságba visszavitt kijelentést egy közhellyel toldja meg: „Mind egyről szól: / az elmúlásról." Ebben a hullámzásban halad a következő nyolc sor. És a befejező két sor belefut egy giccsbe: „és valahol tisztán, élesen trillázni kezd / egy idetévedt tűzpiros madár". Rémes! Igazán rémes. De ha gondolkodunk kicsit, akkor nem igaz, nem rémes, hanem így jó. Az őszi levél meg az elmúlás elcsépelt, ősrégi lírai toposz. Éppen ezért bátorság kell, hogy valaki hozzányúljon, megfogja, megragadja. Ez a Griff, a megragadás. Weöres Sándor szava, ő írt arról, hogy nem a szavak, hanem ahogy a költő megragadja őket, a Griff, az a lényeg, és azt nem lehet elméleti iskolák műszavaival megmagyarázni: mint ahogy itt sem lehet, Gömöri versében, a tizenöt sor működik, az impresszió, szürke kép, közhely, giccs együtt, egymással együtt, és ezen a helyen működik.

A kötet négy ciklus belső láncolatára fűzi fel azt a vershalmazt, amit a kötet alcíme szerint újabb verseinek nevez. Az első ciklus annak a lefokozott rangú és mégis mindig jelen lévő Én-nek a versei, akiről/amiről már szó volt. A témák általános közkeletűségei itt teszik legjobban lehetővé, hogy megfigyeljük a Gömöri-vers tárgylétét. Rövid versek, bőven elférnek egy könyvoldalon, rövid és középhosszú sorokból állnak, ritkán fordul elő tizenöt szótagnál hosszabb sor, és ritkán fordul elő versszakokra bontás. Ritkán tűnnek fel megnevezhető poétikai elemek. Szövegtömbök, alakjukkal utalnak arra, hogy versek. És arra is, hogy nem prózaversek,

hanem jóformán eszköztelen költői megnyilatkozások (Radnótinak sok ilyen verse van). Bűn megpróbálni szétbontani őket retorikai alkotóelemekre, stilisztikai formációkra. Egyetlen kődarabból vannak kifaragva, a szem egyszerre átlátja őket, és ezért akkor érvényesül legjobban Dichtung-jellegük (nem tudok jobb szót), ha nem szavanként és soronként, hanem egyszerre el tudjuk olvasni őket. A második ciklus utazásokra emlékező, utazásokhoz kapcsolódó versglosszákból áll, ezek a versek a tér dimenziójában élnek. Az a címe, hogy Tavasz Firenzében, de a nyitó vers a Yosemite parkban „játszódik", Amerikában, a második Badacsonyba visz stb. Nem földrajzi útvonalakon járunk, hanem a gondolatokén.

...
nagyon messziről sámán dobok dübögnek
de tovább kell haladni nyugatra nyugatra
ha nem akarjuk megint nyakunkba venni
egy keleti birodalom súlyos vas-igáját

A harmadik ciklus az időben kanyarog Arany Jánostól a 68-as bevonulásig, megszólítja Zrínyit, Bethlen Gábort, Miłoszt, Lorcát, Gombrowiczot stb. A befejező ciklus *Hírek és Sorsok* címmel a rendszerváltás után elhalványulni látszó, de újabban megéledő politikai költészethez tartozik. Befejező verse, a *London 2056* keserű disztópia, „mert ami ezután jön, az maga a pokol".

Még a harmadik, *Magyarok Deventerben* című ciklusban kapott helyet a kötet címadó verse, a *Rózsalovaglás*. Nagyszerűen megkomponált vers, úgy, hogy két jelentése van. A már idézett befejező öt sorát lehet a hátsó borító jelentésadása felől olvasni, és akkor a szerzőjéről szól a vers, ahogy fent is írtam. De lehet az alcíme felől értelmezni – *Békássy Ferenc 1914-es jegyzeteiből* –, és akkor nem az ezüstösödő költő halad az öregedés felé, hanem a „B. F. huszárönkéntes" lovagol a végzetes háborúba. Értelmezhetjük a verset mindkét jelentése szerint, mindenesetre ez a vers vezet át a 2014-es kötetből a 2020-ban megjelentbe.

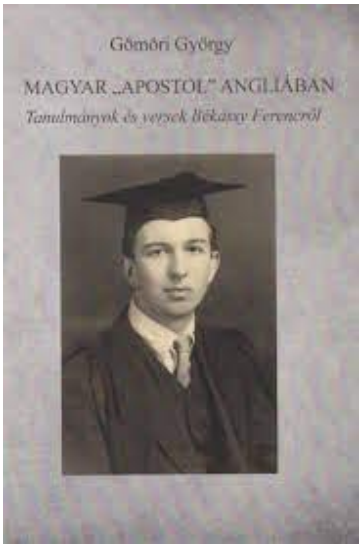
*

1915. június 6-án történt Dobronuc közelében, a lágy bukovinai dombok között, nem is olyan meszsze a régi magyar határtól. Már megnyerték az összecsapást, a kozákok feltették a kezüket, megadták magukat, inkább a hadifogságot választották, mint a magyar huszárok golyóit. Ők leeresztették fegyvereiket. A kozákok aztán, ahogy közelükbe értek, hirtelen kézigránátokat kaptak elő, és percek alatt végeztek a huszáregységgel. Tehát nem pontos szó, amit Babits nevezetes tanulmányában címül választott („B. F. huszárönkéntes elesett a keleti harctéren"), mert nem harcban esett el, hanem cselvetéssel megölték. Weiner Sennyey Tibor-

tól tudjuk ezt, aki évekig tartó munkával ugyancsak sokat tett Békássy műveinek, levelezésének összegyűjtése és kiadása érdekében. Ő ír arról is, hogy Békássy édesapja kiásatta fiát a katonasírból, lovastul hazahozatta Zsennyére, és ott temette el. (Gyóni Géza maradványait – engedély híján – máig nem lehetett felkutatni és hazahozni.)

Békássy 1914-ben, még hazatérése előtt Cambgride-ből küldött egy – ahogy Babits írta – „szép angol loose-leaf-book"-ot a verseivel, Babits elolvasta őket, és mint közlésre még nem érett zsengéket félrerakta a naponta érkező hasonló nívójú verskezdemények közé. Aztán a tragikus halál megemelte az értéküket, mi lehetett volna ebből a fiúból, sóhajtotta másfél évvel később; mint ahogy Kosztolányi és Tóth Árpád is nagy reményeket fűztek hozzá, utólag. A kegyelet szép szavakat íratott velük, de a Nyugat sem akkor, sem később nem közölte egyetlen versét sem. Én örülnék, ha hibáztathatnám ezért a Nyugat versrovatát és szerkesztőit, de nem lehet hibáztatni őket. A költészetben a 20–22. életév már nem a diákos készülődés, nem a naiv „kezdet" nem a „majd" távoli ígérete, hanem a megmutatkozás és érett bejelentkezés kora. Kosztolányi egy évvel volt idősebb első kötetének idején, mint amikor Békássy postára adta Babitsnak verseit. Kosztolányi huszonkét éves volt, amikor megjelent a *Négy fal között*, benne *A bal lator*, *A holtak vonatja*, a *Szekerek a holdfényben*, az *Üllői-úti fák*. Arra persze hagyatékának őrzői sem gondoltak, hogy a Nyugat nagy költői mellé állítsák, de Komjáthy, Reviczky, Czóbel Minka neve már felmerült a szakirodalomban. Czóbel Minka? Czóbel Minka felszállt Miskolcon a vonatra, ment egy megállónyit Zsadányig, szürke február volt, kinézett az ablakon, s elámult, hány színárnyalata van a szürkének. Ő igazi költő volt. Békássy Ferenc emléke és hagyatéka nagy érték, de ebben nem a versei a legértékesebbek.

*

A 2010-es évek közepén, második felében, ha jól számolom ki az írásaiból, 2016-ban Gömöri ellátogatott feleségével Zsennyére – akkor már csaknem húsz éve foglalkoztatta Békássy Ferenc élete és halála, híre és hagyatéka. Mari, a felesége leszakított a parkban egy ibolyaszálat, hazavitték Londonba, kis csuporba tették, és öt kis virág nőtt ki belőle. Öt kis verssel fejeződik be Gömöri György tavaly, 2020-ban megjelent újabb kötete: *Magyar „apostol" Angliában*, alcíme szerint: *Tanulmányok és versek Békássy Ferencről*. A Savaria University Press adta ki Szombathelyen.

Gusztusos, szép kis könyvet csináltak, a keményborítón Békássy egyetemi diákfényképe látható, talárban, föveggel. Kedves, barátságos, kicsit méla és merengő fiatalember, aki a légynek se tudna ártani. (Ismerjük későbbi katonafényképét is, alighanem a pápai kiképzőtáborban készült: ugyanez az arc kis férfiasító bajusszal, lovassági csákóval a fején. Nem úgy néz ki, mint akitől majd megijednek a kozákok.)

Az öt vers a kötet végén kapott helyet, imént a negyedik vers tartalmát meséltem el, az ötödik így szól: „A huszároktól kaptam egy derék lovat. / Sejtem már, sejtem Petőfi sorsomat." Az öt versből négyben Békássy beszél, csak abban az egyben szólal meg Gömöri, amelyiknek a tartalmát elmeséltem. (Most is hagyjuk a „vers beszélőjéről" szóló elméleti okoskodásokat!) Az ötből az egyik, talán a legszebb már megjelent az előző verseskötetben is, 2014-ben, sőt címadója volt a kötetnek.

Pápán tanultam meg jól lovagolni
volt ott még néhány régi tiszt
aki értette dolgát Közben néha
azért írtam verset is Volt egy olyan
érzésem hogy nem látom többé Zsennyét
– az őszről írtam hogy milyen ünnepélyes
bús az elmúlás bár aztán tavasszal
virágtól zeng a park megint –
Talán sosem leszek már oly átszellemülten
boldog mint mikor egyszer Noel
megdicsérte egy angol versemet
holdas éjjel sétáltunk s bár fogtam a kezét
vágyam iránta nem volt testi vágy
Most készülök utamra (szűz Octavian)
rózsákkal feldíszített paripán
Hogy dulce et decorum? Ugyan már!
Megyek a sors hívó szavára engedelmesen
míg tél-ezüstbe fagy virágom és fejem

Így, pont nélkül ér véget a vers, mint ahogy a nagy kezdőbetűkkel jelzett szövegközi mondatok végéről is hiányzik a pont. Befejezetlen befejezések, folytatható végek: ez nem a 20. század elejének ismeretelméleti belátása, hanem az újabb évtizedeké, hiába adja tudtunkra az alcím, hogy *Békássy Ferenc 1914-es jegyzeteiből*. Az ünnepélyes és bús elmúlás, meg a holdas éjjel talán az ő jegyzetében szereplő szavak, és a búcsúzás közben felrémlő életepizód és verskezdet pápai jelene is nyilván Békássy életrajzához tartozik. De a pont nélküli mondatvégződés és a pont nélküli versbefejezés a mi korunk irodalmának leleménye a Heidegger utáni

filozófiai konzekvenciák tükrében. A pont az lezárás, a lezárás pedig affirmáció, megerősítés. Ma kétkedőbbek vagyunk a kijelentések érvényességét, netán valami véglegességét illetően. A mondatot mindig folytatni lehet, tovább lehet mondani, hozzá lehet tenni valamit, nem, nem három pontot, mert a három pont szájbarágósan jelenti a folytatás várakozását, márpedig a mondat nem vár semmit, nem kíván folytatást, csak lezárásának véglegesíthetőségében, a véglegesítés lehetőségében rendült meg a bizalom. Ezt fejezi ki a posztmodern és poszt-posztmodern regény a fejezetnyi hosszúságú, véget nem érő mondatokkal. És ezt tudja sokkal egyszerűbben jelezni a lírai vers azzal a tömörítéssel, hogy még a pontot is elhagyja.

A *Rózsalovaglás*t a 2014-es kötetben Gömöri felől olvastuk, mert egy verset nem lehet úgy olvasni, hogy nem képzelünk mögé valóságos személyt és valóságos helyzetet. Természetesen hosszan lehetne idézni és ismételgetni az irodalomtörténet analíziseit a perszonális és inperszonális líra egymást keresztező és egymást felszámoló útjairól és váltakozó periódusairól. És ezek a történeti-elméleti megfontolások interiorizálva áthatják még a spontán olvasás folyamatát is, mégsem felesleges foglalkozni az odaképzelt személlyel és az odaképzelt helyzettel is: immár kilépve a vers esztétikai értelemben vett hatásövezetéből. Ezúttal annál is inkább, mert Békássy Ferenc életlegendája maradandóbb a költői kezdeményeinél. Másképpen fogalmazva, az életlegendát akár kiegészítve, pontosítva, ellentmondva, akár vitaként is fenn lehet tartani példaértékű kiemelésekkel.

Mindjárt itt van a „rózsalovag", Gömöri remek címtalálmánya. A 2014-es kötetben, a körülötte elhelyezett versek szöveghangulatában Richard Strauss és Hofmannsthal képe ötlött fel, erre utalt a szövegben Octavius neve is, a zenejáték főszereplője. Itt, most, ebben az újraközlésben a tanulmányok közé felvett első írás félreérthetetlenül tudósít egy másik, közelebbi értelemzésről. A Békássyak családi címerében szerepelt a rózsa, s Ferenc Noel Olivier-hez szóló búcsúlevelében azt írta, hogy amikor elindul a frontra, három rózsaszállal fogja díszíteni a lovát.

Akkor hogy kerül ebbe az életrajzi értelmezésbe Octavius neve? Mégpedig „szűz Octavius"? Amikor a zenés játékban felgördül a függöny, a fiatal Octaviust a tábornagyné karjaiban pillantjuk meg, aztán pedig elnyeri Sophie szerelmét. Közben viszont a báró is beleszeret. Azt hiszem, Hofmannsthal nem képzelte szűziesnek Octaviust, amikor megírta alakját. Békássy Ferencet viszont csakugyan kamaszos, szűzi szerelem fűzte Noel Olivier-hez, néha megérintette a kezét, kézen fogva sétáltak a Petersfield környéki dombos vidéken, talán még csókot is váltottak. Noel (a magyar szakirodalom következetesen így írja a nevét, amit angolul

olvastam róla, ott Noël szerepel, franciásan) a fennmaradt fényképről ítélve átlagosan csinos, szőke angol lány volt, ismeretségük még Ferenc bedalesi éveiből származott. Bedales egy koedukált magániskola, honlapjuk szerint 1893-ban (éppen B. F. születésének évében!) alapították, és mindmáig működik. A tavalyi, 2019/2020-as tanévre 37 200 font volt a tandíja. Érdemes felmenni a világhálóra, megnézni a főépületét, meghallgatni a mai tanárok és diákok interjúit. Ennek a lassan százharminc éves iskolának körülbelül olyan oktatási-pedagógiai elvek szerint épült fel a szellemisége, amilyenről a mi mai reformpedagógusaink álmodoznak. Megéri eltölteni velük egy negyedórát, és megtanulni az intézmény nevének kiejtését, a mai diákok *bídélsz*nek ejtik, vagy egyszerűen *bídlsz*nek. A címerében ugyanis egy méhecske látható, a *dale* pedig völgyet jelent, tehát olyasmi, mintha magyarul azt mondanánk, hogy méhesvölgy. A Békássy gyerekek, Ferenc és a testvérei ide jártak, itt végezték (az itthoni elemi után) középiskolai éveiket. Az internetes bemutató felsorolja a nevezetesebb diákokat, akik oda jártak a régmúlt évtizedekben, a felsorolásban Békássy Ferenc nevét is megtaláljuk.

Ferenc Bedalesből került Cambridge-be, a King's College-ba. Itt nem kisebb személyiség vette szárnyai alá, mint a későbbi világhírű közgazdász, John Maynard Keynes, aki tíz évvel idősebb volt nála. Valószínűleg megtetszett neki a kedves arcú, talán kicsit lányos magyar fiú. Keynes később ugyan megnősült, de akkor, azokban az években még gyakorló homoszexuális volt. Ő vezette be, helyesebben vétette fel James Strachey (a híres történelmi életrajzíró, Lytton Strachey testvére) segítségéven Ferencet az Apostolok Társaságába, akik azért hívták magukat apostoloknak, mert mindig tizenketten voltak. (Nem nagyon akadt közöttük olyan, akinek a nevét később ne jegyezték volna fel valamely művészeti ágban vagy tudományban.) A bekerüléshez azonban nemcsak műveltség, jólneveltség és átlagon felüli szellemi képességek kellettek, hanem kimondatlanul ugyan, de némi homoerotikus vonzalom is a feltételek közé tartozott. Ferenc minden valószínűség szerint biszexuális volt, hiszen egyszerre volt „apostol", és ugyanakkor fülig szerelmes Noel Olivier-be, a híres nagy színész, Laurence Olivier távoli unokatestvérébe. De Noelbe az apostolok egy másik tagja is beleszerelmesedett, Rupert Brooke, a költő, akit Yeats a legszebb kinézetű angol férfinak, Kosztolányi angyalarcúnak nevezett. Az ő pályája is félbemaradt, halála néhány héttel követte Ferencét a görög partoknál. A *The Soldier* című verse a legszebb angol háborús versek közé tartozik, még Szerb Antal is megemlékezett róla *A világirodalom történeté*ben.

Békássy a cambridge-i években tanulmányt írt Robert Browningról, átfogó ismertetést írt a legújabb magyar költészetről, több kötetnyi irodalmi értékű levelet küldött Noelhez, verseket írt. Múltak az évek, az Apostolok Társasága lassan belenőtt a Bloomsbury körbe Virginia Woolfékhoz. De hogy jól értsük az idő szavát, meg kell jegyeznünk, hogy mindezek előtt már feltűnt Londonban rikító sárga szövetnadrágban, rózsaszín zakóban, kék inggel és hatalmas sombreróval a fején egy jókötésű amerikai fiatalember: Ezra Pound. 1908 és 1920 között hosszabb-rövidebb megszakításokkal Londonban élt, ott jelentek meg első kötetei, és közben kigondolta és szervezte a romantikán, szecesszión, viktoriánus koron, Bloomsbury körön és minden korábbin túl lévő igazi modern angol nyelvű irodalmat. Egyik versének híres története van: jött föl Párizsban a La Nation állomásnál a metróból, elbűvölte az ezerarcú tömeg és a színek villódzó áradata. Aztán kihúzta ezt a szót, kihúzta amazt, ez se kell, az is felesleges, végül ennyi maradt az utcai emlékéből: „The apparition in the / crowd / Petals on a wet black bough." (Én még találkoztam vele, fogtam vele kezet. Egyszer meg kellene írni.)

*

Gömöri György Békássy emlékére írott versei a kötet utolsó lapjain kaptak helyet, a kötet egyébként hosszabb-rövidebb írásokból áll, adalékok Békássy életéhez, munkáihoz, munkáinak, levelezésének kiadásaihoz. Kijelentések adatolva, utalások, idézetek jegyzetelve: a könyv egy professzionista irodalomtörténész munkája. Ráadásul a máshol fárasztó filológiai akríbiát az író Gömöri olvasmányos, mesélős kis történetekben oldja fel.

A kötet első írása Békássynak a Noelhez szóló leveleihez fűz magyarázó, eligazító megjegyzéseket, aztán közöl is egyet a levelek közül, majd olvasható a keletkezésük időrendjében felfűzött tanulmányok között Békássynak egy Duczinska Ilonához írott német nyelvű levele, és a tanulmányok még két ízben térnek ki B. F. levelezésére. Nem indokolatlanul. A történeti tudományokban a levél a legfontosabb dokumentumok közé tartozik, ezért bárkinek a levelezése és mindenfajta levél pótolhatatlan részleteket tárhat fel, és akár igaz, akár hamis adatokat tartalmaz, hozzájárul egy ügy, egy személy vagy egy egész korszak pontosabb megértéséhez. A levél ezenkívül mindig egy dialógusfolyamat része, válasz valamire, és válaszra vár, vagy egyszerűen fenntarja a kapcsolatot. Noel válaszai sajnos megsemmisültek Zsennyén, de így, a csonkán maradt levéldialógusból is kirajzolódik kettejük alakja. Ferenc levelei az adresszáláson mint a levél alapformáján túl beszámolók, helyzetleírások, az irodalmi levélelbeszélésekhez állnak közel.

A kötet második írása a Weiner Sennyey Tiborral 2013-ban kiadott levélgyűjtemény előszava, a harmadik pedig az egész kötet legújabb írása, 2020-ban összefoglalja a levelek felkutatásának és publikálásának történetét. A kötet többi írása Békássy ismeretségének, baráti kapcsolatainak különböző alakjait veszi sorra: Wittgenstein, Edward Thomas, Gordon Luce, J. M. Keynes, Virginia Woolf, egy, még Bedalesben megismert lengyel fiú, és természetesen szerepel a szerelmi vetélytárs, Rupert Brooke, de szerepel a kötetben a cambridge-i emléktábla története is. A háború, ahogy az angolok mondják, a Nagy Háború után a King's College kápolnájában emléket állítottak elesett diákjaiknak. Természetesen a nevek között annak rendje és módja szerint ott szerepelt Békássy Ferencé is. De az egyik tanár, a morálfilózófia tanára tiltakozott, a magyar fiú nem velük, hanem ellenük harcolt, nincs helye a többiek között. J. M. Keynes lépett közbe, s szavára, ha nem is a többiek között, de egy távolabbi falra felkerült az ő neve is: Pensioner Ferenc Békássy. Ahol a *pensioner* nem azt jelenti, hogy nyugdíjas, hanem azt, hogy olyan diák, aki nem kapott ösztöndíjat.

*

Gömöri György kötetének írásai 1995 és 2020 között különböző időkben készültek, különféle alkalmakból íródtak, s itt most változatlan formában, szerkesztés nélkül kerültek újraközlésre, ezért sok ismétlés, sok átfedés van bennük, többször is leírja és elmeséli bennük ugyanazt. De ezt nem hibaként jegyzem meg, mert a kötet így is nagyon jól olvasható. Csak az egészben van valami talányos.

A legendák mindig talányosak, és az az érzésem, hogy az a hatalmas értékelő-feltáró anyag, ami Babits 1915-ös, lelkiismeret-furdalásos írása óta Schöpflin Aladáron, Cs. Szabó Lászlón, Gál Istvánon, Éder Zoltánon és Weiner Sennyey Tiboron át máig felgyűlt, és aminek kiváló író alakja Gömöri György, egy kegyeletre épülő legendát próbál realizálni, valóságosítani. Békássy kőbe vésett neve a King's College mellékkápolnájában persze valóság, valóságosak a levelek, valóságosak a versek, valóság volt a kultúraközvetítő szerepe, Virginia Woolf valóban kiadta angol nyelvű verseit 1925-ben, és sajnos valóság volt korai, tragikus halála is. Több változatban is megírták. És vajon nem éppen ez – ne tessék megbotránkozni! – utóbbi, ez a halál volt a „szerencséje"? Nem ez emelte meg önértékén felül mindazt, amit addig tett? Nem ezzel vált legendává? A halál gyakran elfeledtet, de néha nem elfeledtet, hanem megelemel. Még Radnótit is megelemelte, pedig ő a *Bori notesz* előtt is jelentős költő volt már.

De ne legyünk mindig józanok és tárgyilagosak, ne patikamérlegezzünk, nemcsak az tartozik hozzánk, ami valóságos, ami annyi, amennyi. Mindig szükségünk van egy adag – hol kisebb, hol nagyobb

adag – nem-valóságra. Kellenek a legendák is, és Békássy egy legenda, úgy is lehet mondani, egy idealitás. A legjobb iskolákat járt, angol neveltetésű, európai szellemű, liberális meggyőződésű, antimilitarista magyar fiú, aki hazatér, amikor kell, és életét adja. Így él bennünk az alakja, még akkor is, ha Gömöri György könyvében azt olvassuk, hogy nem a haza hívó szavára, hanem édesanyja, Bezerédy (Bezerédj) Mária sürgetésére utazott haza, édesanyja kérte, szedje össze kinn lévő testvéreit. Mint ellenséges állam polgárának akkor már zárolták minden pénzét, az útravalóra se telt. Idősebb barátjához, mentorához fordult segítségért, és Keynes, aki majd tizenöt-húsz évvel később a világgazdaság pénzügyeiben ad irányító tanácsokat, kisegítette. Kölcsönadott. Inkább így: kölcsönt adott. Ferenc kötelezvényt írt alá, ha valami történik vele, angliai ingóságai Keynesre szállnak. Bizonyára akadt köztük néhány, a zsennyei kúriából való szép bútordarab. Amikor pedig az angol háborús határzárlat előtt egy nappal, Keynes útiköltségen hazaért, nem önként jelentkezett, hanem egyszerűen behívták. Katonaköteles volt.

Kiábrándító a prózai valóság? Noel megőrizte a leveleit, angol és magyar versei is fennmaradtak, prózai írásaival együtt Gömöri György és Weiner Sennyey Tibor jóvoltából egybegyűjtve megjelentek, hozzáférhetők, elolvashatók, kutathatók. Megítélhetők a valóság és legenda között.

(Pro Pannonia, 2014; Savaria University Press, 2020)

Megjelent: Kortárs, 2021. július - augusztus